

Η ευχαριστιακή νηστεία και η Θ. Λειτουργία των Προηγιασμένων Τιμίων Δώρων (Πρωτοπρ. Αναστάσιος Κ. Γκοτσόπουλος, Εφημέριος Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Πατρών)

Date : Απριλίου 10, 2017

(ιστορικοκανονική προσέγγιση)

Αναμφισβήτητα η Θ. Λειτουργία των Προηγιασμένων Τιμίων Δώρων διασώζει αρχαία λειτουργική πρακτική[1], αλλά κυρίως το ασκητικό ήθος και την πνευματικότητα της Ορθοδόξου παραδόσεως μέχρι τις ημέρες μας. Η περίοδος της Μ. Τεσσαρακοστής είναι η κατ' εξοχήν πένθιμη περίοδος της Εκκλησίας μας. Το πένθος δηλούται με την απαγόρευση τελέσεως εορταστικών εκδηλώσεων και ακολουθιών[2], αλλά και με δύο πρακτικές που σχετίζονται άμεσα με το υπό εξέταση θέμα: με την καθιέρωση αυστηρότατης νηστείας και με την απαγόρευση τελέσεως Θ. Λειτουργίας τις καθημερινές ημέρες της Μ. Τεσσαρακοστής.

1. Η νηστεία των καθημερινών καθ' όλη τη διάρκεια της Μ. Τεσσαρακοστής, προβλέπει πλήρη ασιτία μέχρι την ενάτη ώρα (3:00 μμ) κατά την οποία ο Κύριος παρέδωσε επί του Σταυρού το Πνεύμα Του[3]. Οι κανονικές διατάξεις που προβλέπουν την νηστεία της Μ. Τεσσαρακοστής είναι οι κανόνες **Αποστ-69** και **Λαοδ-50**[4], οι οποίοι έχουν επικυρωθεί από τον **Στ-2**.

2. Δεν επιτρέπεται η προσφορά της Αναιμάκτου Θυσίας με την τέλεση πλήρους Θ. Λειτουργίας κατά τις καθημερινές της Μ. Τεσσαρακοστής[5], διότι ο πανηγυρικός-αναστάσιμος χαρακτήρας της Θ. Λειτουργίας δεν συνάδει με το πένθος της περιόδου αυτής[6]. Ωστόσο, η απαγόρευση τελέσεως Θ. Λειτουργίας κατά τις καθημερινές της Μ. Τεσσαρακοστής προσέκρουε στην αρχαία συνήθεια σύμφωνα με την οποία οι πιστοί κοινωνούσαν πολύ τακτικά, τουλάχιστον τέσσερις φορές την εβδομάδα[7].

Η ανάγκη αυτή θεραπεύθηκε με την καθιέρωση της ακολουθίας των Προηγιασμένων Τιμίων Δώρων, η οποία, επειδή «*επιτελείται ... συνεσκιασμένως και πενθηρώς*»[8], μπορεί να τελείται όλες τις καθημερινές της Μ. Τεσσαρακοστής[9], αλλά τις δύο πλέον σεβάσμιες ημέρες (Τετάρτη και Παρασκευή) επιβάλλεται η τέλεσή της και από τις σχετικές τυπικές διατάξεις.

Ο ιστορικός **Σωκράτης** (4^{ος} αι.) μας διασώζει αρχαία παράδοση: «*Εν Αλεξανδρεία, τη Τετράδι και τη λεγομένη Παρασκευή Γραφαί τε αναγινώσκονται, και οι*

διδάσκαλοι ταύτας ερμηνεύουσι, πάντα τε τα της συνάξεως γίνεται, **δίχα της των μυστηρίων τελετής**. Και τούτον εστιν εν Αλεξανδρεία έθος αρχαίου»[\[10\]](#).

Η Προηγιασμένη Θ. Λειτουργία οργανώθηκε λειτουργικά σε συνδυασμό με την Ακολουθία του Εσπερινού, στο τέλος της οποίας παρατίθενται τα αγιασμένα σε προηγούμενη Θ. Λειτουργία Τίμια Δώρα για να μεταλάβουν εξ αυτών οι πιστοί. Γιατί όμως η Προηγιασμένη να συνδεθεί με την Ακολουθία του Εσπερινού και όχι του Όρθρου, ώστε να μπορούν οι πιστοί να κοινωνήσουν το πρωί, όπως γίνεται με τις Θ. Λειτουργίες της Κυριακής και του Σαββάτου;

Κατά τον αείμνηστο Ιω. Φουντούλη, προφανώς τα Κυριακά λόγια ότι «οί υιοί του νυμφώνος... όσον χρόνον έχουσιν τον νυμφίον μετ' αυτών ού δύνανται νηστεύειν» (Μαρκ. 2, 19) είχαν καθοριστική επίδραση στο σημείο αυτό: με τη Θ. Κοινωνία ο Νυμφίος συνδέεται με την αγαπώσα αυτόν ψυχή και έτσι οι «υιοί του νυμφώνος» δεν μπορούν πλέον να συνεχίζουν να νηστεύουν. Γι' αυτό η Θ. Λειτουργία τελείται το πρωί της Κυριακής και του Σαββάτου, ενώ τις καθημερινές που οι πιστοί πενθούν νηστεύοντας όλη την ημέρα, κοινωνούν μετά την ενάτη ώρα και τον Εσπερινό και στη συνέχεια λαμβάνουν νηστίσιμη τροφή (ξηροφαγία). Δηλαδή, **η Θ. Κοινωνία στην Προηγιασμένη προσδιορίστηκε χρονικά βάσει της νηστείας της «ενάτης» και δεν μπορεί παρά να είναι το επιστέγασμα της ολοήμερου ασιτίας η οποία καταλύεται με την ξηροφαγία**. Αυτό υπονοεί ο ιερός Χρυσόστομος λέγοντας «*Ιδοϋ, την ήμέραν άσιτοι διετελέσαμεν σήμερον άπασαν, και τράπεζαν εν έσπέρα παραστησόμεθα ούχ όμοίαν τή χθεσιν ή τραπεζή, άλλ' ένηλλαγμένην και σεμνοτέραν*»[\[11\]](#).

Συν τω χρόνω, όμως, επειδή οι πιστοί δεν ήταν σε θέση είτε να παρακολουθήσουν τη Προηγιασμένη το απόγευμα ή να παραμείνουν τελείως άσιτοι για να κοινωνήσουν στο τέλος του Εσπερινού, παρουσιάστηκε η ανάγκη προσφυγής στην εκκλησιαστική οικονομία. Η Εκκλησία εφαρμόζοντας την οικονομία επέτρεψε την τέλεση της Προηγιασμένης το πρωί, πρακτική η οποία έχει πλέον καθιερωθεί[\[12\]](#). Τα τελευταία χρόνια όμως παρατηρείται μία προσπάθεια επιστροφής στην αρχαία πράξη της Εκκλησίας με την τέλεση της Προηγιασμένης στην «ώρα» της, δηλ. το απόγευμα, κατά τον Εσπερινό.

Όμως, η άμβλυση του ασκητικού φρονήματος, και συνακόλουθα της νηστείας, με την απώλεια της ξηροφαγίας της «ενάτης» ως του κανόνος της νηστείας της Μ. Τεσσαρακοστής, και η παράλληλη επιστροφή στην αρχαία λειτουργική πράξη έθεσε το ερώτημα: ποια νηστεία πρέπει να τηρήσει όποιος θέλει να κοινωνήσει σε απογευματινή Προηγιασμένη;

Νομίζουμε ότι σύμφωνα με τα ανωτέρω η απάντηση είναι μία: **ολοήμερη ασιτία μέχρι τη Θ. Κοινωνία**. Η Προηγιασμένη γεννήθηκε και διαμορφώθηκε μέσα σε

αυτό το πλαίσιο της αυστηρότητας της νηστείας, και δεν είναι επιτρεπτό να αποκοπεί από αυτό. Ο **Άγ. Συμεών Θεσσαλονίκης** (15^{ος} αι.) είναι σαφής: «*Η προηγιασμένη Λειτουργία άνωθεν και εκ των διαδόχων των Αποστόλων εστίν... και αληθώς των Αποστόλων είναι αυτή πιστεύομεν, εξ αρχής γεγεννημένην δι' αυτήν την νηστείαν' ώστε πενθείν και μη εορτάζειν ημάς εν ταις του πένθους ημέραις... Και περί μεν την ενάτην ώραν ταύτην τελούμεν την τελετήν (την Προηγιασμένην), αποσώζοντες τον όρον της νηστείας, άπαξ προς την εσπέραν εσθίειν τετυπωμένου*»[\[13\]](#).

Επιπλέον, σύμφωνα με την κανονική και λοιπή εκκλησιαστική παράδοση, η νηστεία που έχει καθιερώσει η Εκκλησία μας για τη συμμετοχή στη Θ. Ευχαριστία είναι η αφ' εσπέρας **τέλεια αποχή από οτιδήποτε βρώσιμο και πόσιμο**[\[14\]](#).

Η κανονική παράδοση επ' αυτού είναι κατηγορηματική:

1. Σύμφωνα με τον **Καρθ-47** (κατά το Πηδάλιο -50) τα «άγια» προσφέρονται από «*νηστικών*» ανθρώπων. Μάλιστα ο κανόνας μνημονεύει απόφαση της Α' Οικουμενικής Συνόδου, η οποία όμως δεν έχει διασωθεί[\[15\]](#).

2. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο **Καρθ-41** (κατά το Πηδάλιο -48)[\[16\]](#):

α. Στα «*Άγια θυσιαστηρίου*» μόνο «*νηστικοί άνθρωποι*» μπορούν να προσέλθουν.

β. Η εξαίρεση που προβλέπει ο κανόνας σύμφωνα με την οποία τη Μ. Πέμπτη «*έν ἡ τὸ Κυριακὸν δεῖπνον ἐπιτελεῖται*» μπορούν να προσέλθουν στη Θ. Κοινωνία και μη νηστικοί δεν ισχύει μετά την ρητή τροποποίησή του από τον **Στ-29**. Η Στ' εν Τρούλω Οικουμενική θεώρησε τη διάταξη αυτή ως προσωρινή οικονομία των Πατέρων της Καρχηδόνας, και την ακυρώνει σημειώνοντας επί λέξει: «*Μηδενὸς οὖν ἡμᾶς ἐνάγοντος καταλιπεῖν τὴν ἀκρίβειαν, ὀρίζομεν, ἀποστολικάϊς καὶ πατρικάϊς ἐπόμενοι παραδόσεις, μὴ δεῖν ἐν Τεσσαρακοστῇ τῇ ὑστέρᾳ ἑβδομάδι τὴν Πέμπτην λύει, καὶ ὅλην τὴν Τεσσαρακοστὴν ἀτιμάζειν*». Για τους Πατέρες της Στ' Οικουμενικής η τήρηση της ευχαριστιακής νηστείας-ασιτίας θεμελιώνεται σε «*αποστολικές και πατερικές παραδόσεις*», η τυχόν δε περιφρόνησή της, ακόμα και τη Μ. Πέμπτη, οδηγεί σε «*ατίμωση*» όλης της Τεσσαρακοστής!

γ. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η τελευταία φράση του **Καρθ-41** (κατά το Πηδάλιο -48): διασώζει την αρχαία πράξη σύμφωνα με την οποία η Εξόδιος Ακολουθία, ετελείτο στα πλαίσια της Θ. Λειτουργίας. Τι θα συνέβαινε όμως αν έπρεπε να τελεσθεί η Εξόδιος το απόγευμα, ενώ αυτοί που θα ιερουργούσαν είχαν ήδη γευματίσει; Η Εκκλησία, ασφαλώς, ασκεί την οικονομία. Προσοχή όμως! Όχι προς την κατεύθυνση της άρσεως της προ της Θ. Κοινωνίας νηστείας (ασιτίας), αλλά με την τέλεση μόνο της Εξοδίου Ακολουθίας άνευ Θ. Λειτουργίας («*μόναις εὐχαῖς*

έκτελεσθῆ»)! Τόσο αυστηρή και ανελαστική ήταν η αρχαία Εκκλησία ως προς το ζήτημα απόλυτης νηστείας (ασιτίας) προ της Θ. Κοινωνίας. Δεν ασκούσε την οικονομία για κατάλυση της ευχαριστιακής νηστείας ούτε στην περίπτωση της Εξοδίου Ακολουθίας!

Η εκκλησιαστική οικονομία εφαρμόζεται μόνο σε περίπτωση επικειμένου θανάτου σύμφωνα με ρητή κανονική διάταξη του Αγ. Νικηφόρου Ομολογητού (9^{ος} αι.) «Δει μεταδιδόναι της θείας Κοινωνίας τω ασθενούντι αποθανείν κινδυνεύοντι, και μετά το γεύσασθαι βρώσεως» (κανών Θ')[\[17\]](#), με την οποία τροποποιείται η σχετική απαγόρευση του Αγ. Αναστασίου του Σιναΐτου (7^{ος} αι.)[\[18\]](#).

Ο σεβασμός προς την τήρηση της προ της Θ. Κοινωνίας αυστηρής νηστείας (ασιτίας) είναι εμφανής από τον απόλυτο και κατηγορηματικό τρόπο με τον οποίο ο Αγ. Ιω. Χρυσόστομος αρνείται τη συκοφαντική κατηγορία «**ὅτι τινὰς ἐκοινώνησε μετὰ τὸ φαγεῖν αὐτούς**». Αναφέρει ο Άγιος: «Πολλὰ κατ' ἐμοῦ ἐσκευάσαντο, καὶ λέγουσιν, ὅτι τινὰς ἐκοινώνησα μετὰ τὸ φαγεῖν αὐτούς. Καὶ εἰ μὲν τοῦτο ἐποίησα **ἐξαλειφθεὶ τὸ ὄνομά μου ἐκ τῆς βίβλου τῶν ἐπισκόπων**, καὶ μὴ γραφείη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὅτι ἰδοὺ ἐὰν τοιοῦτον ἐγὼ ἔπραξα, καὶ **ἀποβαλεῖ με Χριστὸς ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ**»![\[19\]](#)

Ο ιερός Αυγουστίνος αποδίδει την αυστηρότητα της ευχαριστιακής νηστείας σε εντολή του Αγ. Πνεύματος[\[20\]](#), ενώ ο ιστορικός Σωκράτης (4^{ος} αι.) χαρακτηρίζει «ουχ ως ἔθος χριστιανῶν» την τέλεση Θ. Ευχαριστίας χωρίς να έχει προηγηθεί ολοήμερη νηστεία[\[21\]](#).

Έτσι, ο Άγ. Νικόδημος Αγιορείτης συγκεφαλαιώνοντας την εκκλησιαστική παράδοση σημειώνει: «Ὅθεν και οι θέλοντες μεταλαβείν, ἕως προ του μεσονυκτίου ἔχουν την ἄδειαν να πίνουν νερό και μετά ταῦτα πρέπει να μην βάλουν τίποτε εις το στόμα, ἕως ου μεταλάβουν»[\[22\]](#).

Συμπερασματικά:

1. Η Προηγιασμένη Θ. Λειτουργία είναι θαυμάσια ευκαιρία για να κατανοήσουν οι πιστοί μας ότι η Θ. Κοινωνία δεν προσφέρεται ως βραβείο ή έπαθλο σε υποτιθέμενους νικητές, αλλά μόνο ως «φάρμακο» σε όσους προσπαθούν να θεραπευθούν από τις αρρώστιες-πάθη, και ως «βιταμίνη» σε όσους αγωνίζονται στον δύσκολο πνευματικό αγώνα.

2. Η εκκλησιαστική μας παράδοση μπορεί και αξιοποιεί και την ακρίβεια και την οικονομία στην περίπτωση της Προηγιασμένης κρατώντας όμως την ουσία της, που

είναι ο κατά δύναμιν πνευματικός αγώνας για τη μετοχή μας στο Σώμα του Χριστού: για όσους μπορούν να αγωνιστούν έντονα προσφέρει το «*φάρμακο αθανασίας*» στην **κατά λειτουργική ακρίβεια** τελούμενη (απογευματινή) Προηγιασμένη. Για όσους δεν μπορούν να αντέξουν «τον καύσωνα της ημέρας» με την απόλυτη ολοήμερη ασιτία προσφέρει το ίδιο «*φάρμακο αθανασίας*» στην **κατά λειτουργική οικονομία** τελούμενη (πρωινή) Προηγιασμένη.

Και στις δύο περιπτώσεις είναι ο ίδιος ο Κύριός μας Ιησούς Χριστός. Αυτό θα πρέπει να γίνει απολύτως σαφές από τους πιστούς μας.

Η επιμονή πιστού να κοινωνήσει σε απογευματινή Προηγιασμένη ενώ έχει πάρει το πρωινό του και η ταυτόχρονη αναιτιολόγητη ουσιαστικά άρνησή του να κοινωνήσει το πρωί που προτείνει ο πνευματικός, σύμφωνα με την παράδοση των Αγίων μας, καταδεικνύει σοβαρό πνευματικό πρόβλημα. Το πρόβλημα θα ενταθεί αν ο πνευματικός ενδώσει στην επιμονή του πιστού και του παράσχει την «ευλογία»... Έτσι υπάρχει ο κίνδυνος σιγά-σιγά αυτός ο πιστός να αξιολογεί ως μείζον όχι το γεγονός της παρουσίας του ίδιου του Χριστού στη Θ. Κοινωνία, αλλά το “περιβάλλον” στο οποίο ο Κύριος προσφέρεται. Θα περιφρονήσει έτσι ο πιστός μας το πολύτιμο Δώρο καθ’ εαυτό επιζητώντας πρωτίστως το περιτύλιγμά Του...

Έτσι, με την ψευδαίσθηση ότι επιστρέφουμε δήθεν στην παράδοση, μετατρέπουμε την οικονομία σε... παραοικονομία με ουσιαστική αλλοίωση του φρονήματος των πιστών.

3. Η επιθυμία των πιστών για μετοχή στο Ποτήριο της Ζωής, όπως το ζούσε η αρχαία Εκκλησία σε απογευματινή Προηγιασμένη, είναι μοναδική ποιμαντική ευκαιρία να συνδυαστεί με την προσπάθεια επιστροφής-μύησης στο ασκητικό φρόνημα της αρχαίας Εκκλησίας: **η ευχαριστιακή νηστεία, που ασφαλώς δεν σημαίνει μόνο ασιτία, αλλά και σιωπή, φυλακή των αισθήσεων και περισυλλογή του νου όλη την ημέρα**, ως αναμονή για τη μετοχή στο Ποτήριο της Ζωής και κατ’ επέκταση συμμετοχής στον πνευματικό αγώνα της Μ. Τεσσαρακοστής.

4. Εμείς ως λειτουργοί, συμμεριζόμενοι τη δυσκολία της ευχαριστιακής νηστείας, οφείλουμε να τηρούμε επακριβώς τη λειτουργική ακρίβεια διευκολύνοντας τους πιστούς μας: η Προηγιασμένη να τελείται αμέσως μετά την «ενάτη», στις 3:00 μμ, και όχι αργά το απόγευμα ή το βράδυ, οπότε η δυσκολία της ασιτίας εξελίσσεται πολύ έντονα για τους νηστεύοντες.

Συμπερασματικά, «*ἀποστολικάϊς καὶ πατρικάϊς ἐπόμενοι παραδόσεσι*» (Στ-29) δεν μπορούμε παρά να τηρούμε με σεβασμό την εκκλησιαστική παράδοση στο ζήτημα της ευχαριστιακής νηστείας στην Θ. Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων καλλιεργώντας στους πιστούς μας το ασκητικό φρόνημα της παραδόσεώς μας. Μόνο τότε θα έχουμε αληθή επιστροφή στην παράδοση των Αγίων μας.

Πάτρα 15.1.2017

---

[1] Αναλυτικότερα Ι. Φουντούλη, *Λειτουργία Προηγιασμένων Δώρων* [Κείμενα Λειτουργικής, 8], Θεσσαλονίκη 1978², Π. Σκαλτσή, «Αρχαϊκά στοιχεία στη Θεία Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων», στο *Λειτουργικές Μελέτες II*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 226-236.

[2] **Λαοδ-52**: «Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ γάμους ἢ γενέθλια ἐπιτελεῖν».

[3] Ο Ἄγ. Συμεών Θεσσαλονίκης συνδέει τον επί του Σταυρού θάνατο του Κυρίου κατά την ενάτη ώρα με την κατά του Αδάμ εξενεχθείσα απόφαση : «*Τέθνηκεν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ ενάτῃ ὥρᾳ, ὅτε καὶ ἐν τῷ δειλιῶ ὀφθῆς αὐτός ἐν τῷ παραδείσῳ, κατὰ τοῦ Αδάμ ἐξήνεγκε τὴν τοῦ θανάτου ἀπόφασιν ... καὶ νεκρός Αδάμ γέγονεν*» (PG 155, 900B).

[4] **Αποστ-69**: «*Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὑποδιάκονος, ἢ ἀναγνώστης, ἢ ψάλτης, τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστὴν τοῦ Πάσχα οὐ νηστεύει, ἢ Τετράδα, ἢ Παρασκευὴν, καθαιρείσθω, ἐκτὸς εἰ μὴ δι' ἀσθένειαν σωματικὴν ἐμποδίζοιτο· εἰ δὲ λαϊκὸς εἴη, ἀφοριζέσθω*».

Λαοδ-50: «Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ τῇ ὑστέρᾳ ἐβδομάδι τὴν Πέμπτην λύειν, καὶ ὅλην τὴν Τεσσαρακοστὴν ἀτιμάζειν· ἀλλὰ δεῖ πᾶσαν τὴν Τεσσαρακοστὴν νηστεύειν ξηροφαγοῦντας».

[5] **Λαοδ-49**: «Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ μόνον», βλ. σχόλια Ζωναρά και Βαλσαμώνος στον Στ-52, στο Γ. Ράλλη-Μ.Ποτλή, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*, εκδ. Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 2002, τ. Β', σ. 427-428.

[6] Η βασική αυτή λειτουργική αρχή συμπαρασύρει και τις μνήμες των εορταζομένων αγίων, οι οποίες δεν επιτρέπεται να τελούνται τις καθημερινές της Μ. Τεσσαρακοστής, σύμφωνα με τον **Λαοδ-51** («Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ μαρτύρων γενέθλια ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων μνήμας ποιεῖν ἐν τοῖς Σαββάτοις καὶ ταῖς Κυριακαῖς»). Στην λειτουργική αυτή αρχή οφείλεται η καθιέρωση της Κυριακῆς της Σταυροπροσκυνησεως (εορτὴ ἀρχικά της ευρέσεως του Τ. Σταυροῦ ὑπὸ της Ἀγ. Ελένης (6 Μαρτίου), των Κυριακῶν προς τιμὴν του Ἀγ. Ιωάννου της Κλίμακος και της Ἀγ. Μαρίας της Αιγυπτίας (Δ' και Ε' Κυριακὴ των Νηστειῶν).

[7] Μ. Βασιλείου, ἐπιστολὴ 93, προς Καισαρίαν πατρικίαν: «*Καὶ το κοινωεῖν καθ' ἐκάστην ἡμέραν, καὶ μεταλαμβάνειν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ,*

καλόν και επωφελές ... ημεῖς μέντοιγε τέταρτον καθ' ἐκάστην εβδομάδα κοινωνούμεν, ἐν τῇ Κυριακῇ, ἐν τῇ Τετράδι, καὶ ἐν τῇ Παρασκευῇ, καὶ τῷ Σαββάτῳ, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις, εἴαν ἡ μνήμη αἰγίου τινός» (PG 32, 484B).

[8] Θεοδώρου Στουδίτου, Ερμηνεία τῆς Θ. Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων, PG 99, 1687.

[9] Στ-52 : «Ἐν πάσαις ταῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις, παρεκτός Σαββάτου, καὶ Κυριακῆς, καὶ τῆς ἁγίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ λειτουργία».

Σύμφωνα δε με τον Ἁγ. Συμεών Θεσσαλονίκης: «Ἐπεὶ γὰρ αναγκαιοτάτη προ παντός ἡ φρικτοτάτη καὶ ἱερά τελετή, καὶ τοῦ κόσμου παντός σωτήριον, οὐκ ἔδοξεν δίκαιον εἶναι καθόλου πεπαύσθαι ταύτην οὐδέ κατ' αὐτὴν τὴν μεγάλην ονομαζομένην καὶ οὖσαν Τεσσαρακοστήν. Διό καὶ ἐν αὐτῇ κατὰ Σάββατον μὲν οἱ Πατέρες διετυπώσαντο καὶ Κυριακῇν, τὴν ἱεράν ἐπιτελεῖν ἡμᾶς θυσίαν, ἐκπληροῦντες τὸ τοῦ Κυρίου παράγγελμα... Ἐν ταῖς πέντε δε ἡμέραις λειτουργεῖν προηγιασμένα, καὶ οὐδ' ἐν ἄλλῃ τινι ἡμέρᾳ τὴν ἀναίμακτον καὶ ζώοθυτον θυσίαν τελείσθαι οὐ νενομοθετήκασι» (PG 155, 904B).

[10] Σωκράτους, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, βιβλ. Ε', κεφ. κβ', PG 67, 636AB.

[11] Ἁγ. Ἰω. Χρυσοστόμου, εἰς Ἀδριάντας, λόγος δ', PG 49, 68A.

[12] Ἰ. Φουντούλη, Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς ἀπορίας, τ. Β', ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, 1994⁴, σ. 120-124.

[13] Ἁγ. Συμεών Θεσσαλονίκης, πρὸς τὸν Πενταπόλεως Γαβριήλ, ἀπάντηση νε', PG 155, 904A.

[14] Ἰ. Φουντούλη, Λειτουργία Προηγιασμένων Δώρων [Κείμενα Λειτουργικῆς, 8], Θεσσαλονίκη 1978², σ. 6, τοῦ ἰδίου, «Εὐχαριστιακὴ νηστεία», στο Λειτουργικὰ Θέματα, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 78, Π. Σκαλτσῆ, ο.π., σ. 230.

[15] «Περὶ τῆς πίστεως γὰρ τοῦ ἐν Νίκαια τρακτάτου ἠκούσαμεν· ἀληθές ἐστὶ περὶ τῶν γινομένων μετὰ τὸ ἄριστον ἁγίων, ἵνα ἀπὸ νηστικῶν, ὡς ἐστὶν ἄξιον, προσφέρωνται, καὶ τότε ἐβεβαιώθη». Βλ. σχόλια τῶν βυζαντινῶν κανονολόγων Ζωναρά, Βαλσαμώνος, Ἀριστηνοῦ, στο Γ. Ράλλη-Μ.Ποτλή, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, ἐκδ. Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 2002, τ. Γ', σ. 417-418.

[16] **Καρθ-41** (κατὰ τὸ Πηδάλιο -48): «Ἵσπε ἅγια θυσιαστηρίου, εἰ μὴ ἀπὸ νηστικῶν ἀνθρώπων, μὴ ἐπιτελεῖσθαι, ἐξηρημένης μιᾶς ἐτησίας ἡμέρας, ἐν ἧ τὸ Κυριακὸν

δειπνον ἐπιτελείται. Ἐὰν δέ τινων κατὰ τὸν δειλινὸν καιρὸν τελευτησάντων εἴτε ἐπισκόπων, εἴτε τῶν λοιπῶν, παράθεσις γένηται, μόναις εὐχαῖς ἐκτελεσθῆ, ἐὰν οἱ ταύτην ποιῶντες ἀριστήσαντες εὐρεθῶσι».

[17] Σχετικός είναι και ο **A-13**: «Περὶ δὲ τῶν ἐξοδούντων, ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος φυλαχθήσεται καὶ νῦν, ὥστε, εἴ τις ἐξοδεύοι, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι».

[18] «Περὶ δε των νεκρῶν, εἰ ἐξεστι του βίου τούτον εξερχόμενον κοινωνεῖν; και εἰ μεν ευρέθη νήσις, κοινωνίας αξιούσθω· εἰ δε μηγε, εαθήτω ακοινώνητος», Αγ. Αναστασίου Σιναΐτου, στο J.B.Pitra, *Juris Ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta II*, Romae, 1868, σ. 278.

[19] Αγ. Ιω. Χρυσοστόμου, Πρὸς Κυριακὸν Ἐπίσκοπον ἐν ἐξορίᾳ ὄντα καὶ αὐτόν, PG 52, 683.

[20] S. Augustini Episcopi, Epistula 54, VI, 8, PL 33, 203.

[21] Σωκράτους, Εκκλησιαστική Ιστορία, βιβλ. Ε΄, κεφ. κβ΄, PG 67, 636AB.

[22] Πηδάλιον, εκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 245.

(Περιοδικό "ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ", τομ. 66/ Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2017, σελ. 4-8)